

Augustinus' Leer over de heiligmakende Genade ^{*)}

DE HEILSECONOMIE DER MENSWORDING.

Innerlijk bevrijd van de heilsmythe uit de Oud-Persische Gnose, die zich door Mani ¹⁾ onder de dekmantel van een subtiel, hiërarchisch geordend christendom in het Westen nieuw crediet wist te verschaffen ; maar geestdriftig geboeid door het scherp toegespitste Idealisme der Neo-Platonici, worstelt de nieuwbekeerde rhetor van Milaan om zich een veilige weg te banen in de goddelijke mysteriën der Kerk. Worsteling van een grote geest met intuïtieve kijk op de dingen, hun oorzaak en zichzelf ; van een liefhebber-wijsgeer, die op het kompas van eigen denken en willen de vaart ondernomen heeft naar het vasteland van het gelukkige leven en zich nu langzaam ontdoet van zijn intellectuele hoogmoed. De eeuwige strijd van een sterke persoonlijkheid met diep emotionele inslag : 'n Prometheus die het vuur van de Olympus roofst en tevens, door zijn liefde-instinct gedragen, het evenwicht zoekt tussen de twee tegenover elkaar staande grondneigingen van de menselijke psyche. Een harde strijd, ongeveer tien volle jaren, die ontbranden zal in vurige

*) Gebruikte afkortingen in deze studie: CSEL = Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Vindobonae; PG = Migne, Patrologiae cursus completus, series Graeca, Parisiis; PL = Migne, Patrologiae cursus completus, series Latina, Parisiis; RBén = Revue Bénédictine, Maredsous.

¹⁾ Mani of Manes naar zijn Griekse naam: Μάνης, stichter van het Manichaeïsme, werd geboren te Mardinu, Babylonie, het land van het religieuze syncretisme bij uitstek, in het jaar 527 der Babylonische tijdrekening, 215/16 na Christus, het V^e van de regering van Artabanes, koning van Parthia, 'n oud, onafhankelijk koninkrijk ten Noord-Westen van Perzië. Parthia werd in 227 na Christus door de Persen veroverd onder koning Ardashir. Dit jaar valt samen met Mani's roeping. Het is het grote genadejaar, waarop de « Paracleet » hem voor de eerste maal bezoekt en hem de grote mysteriën openbaart: het mysterie

polemiek tegen zijn vroegere geloofsgenoten : Augustinus' anti-Manichaeïsche periode ²⁾).

Uit die worsteling werd de theologie van de Leraar der genade geboren.

* * *

De metaphysische structuur van Mani's heilsmythe en het denkbeeld van de man, die zich een wereldgodsdienst « van de twee wortels en de drie ogenblikken » had gedroomd, kan men omschrijven als een uiterst doorgedreven dualisme, immanent aan de kosmos, maar door zijn dubbel principieel boven en buiten dit heelal ingrijpend. Volkomen evenwichtig wordt de symetrie van dit systeem tot in het paradoxale doorgedacht : goed en kwaad, licht en donker tegen elkaar uitgespannen in eeuwig antagonisme — *terra lucida* en *terra pestifera* — het rijk van het licht en het rijk van de duisternis.

van het licht en de duisternis, het mysterie van de eeuwige strijd tussen deze twee tegenover elkaar staande principieën, het mysterie van de schepping, de val en de verlossing van de mens. Tot op het einde der regering van koning Ardashir (211/12-240) breidt Mani z'n wereld-zending uit tot in China. Wanneer in 240, Sapur I zijn broeder Ardashir opvolgt als koning der Persen, keert Mani naar Perzië terug, waar hij zich de gunst van de nieuwe vorst weet te verwerven. De grote profeet zet onvermoeid z'n zending voort, doorkruist Azië, predikt z'n leer en schrijft z'n heilige boeken. Onder koning Bahram I valt hij in ongenade en sterft de kruisdood (275/76). Tot nog toe is ons over Mani's geschriften weinig uit eerste bron bekend. De van 1904-1905 in Midden-Azië gevonden fragmenten bevatten slechts enkele stukken van Mani zelf, de rest is het werk zijner leerlingen. C. Schmidt en H. J. Polotsky publiceerden in 1933 de resultaten van een nieuwe Mani-vondst uit Egypte. Van Mani zelf werden enkel een drietal geschriften weergevonden : de beroemde Koptische Kephalaia, z'n briefwisseling en het Psalmbboek. Wat z'n leer betreft zijn we dus nog grotendeels op de geschriften van zijn Zoroastrische, Christelijke, Islamitische en Chinese tegenstanders aangewezen. Onder de christelijke schrijvers heeft Aurelius Augustinus, naast Aphraates, Ephrem de Syriër, Titus van Bostra, Didymus de Blinde en Serapion van Thmuis, het leeuwenaandeel.

²⁾ Tegen de Manichaeën zijn de volgende strijdschriften gericht : *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus manichaeorum libri II* (PL., 32, 1309-1378), geschreven gedurende de jaren 387-388; *De libero arbitrio libri III* (PL., 32, 1221-1310), begonnen in 388 en enkel in 395 te Hippo voltooid; *De Genesi contra manichaeos libri II* (PL., 34, 173-220), geschreven te Tagaste anno 388-391, verdediging van de eerste drie hoofdstukken van het boek Genesis tegen de opwerpingen van de Manichaeën; *De vera religione liber unus* (PL., 34, 121-172), Tagaste 388-390, bewijst het monotheïsme tegen het dualisme van Mani; *De utilitate credendi ad*

De psychologische substructuur van deze leer berust op een sterk intentionalisme in infantiele vorm, waardoor de agressieve verdedigings- en vernietigingsdrang en het liefde- en sympathieinstinct, dualistische grondneigingen van de menselijke psyche, naar buiten worden geprojecteerd.

Op dit dualistisch plan speelt zich de mythe af van de *val* en de *verlossing*, de terugkeer naar de bron van het licht, de waarheid of de wijsheid: *φῶς νοερόν*. Hij, die het onderscheid *kent* tussen de levensboom en de boom van de dood; hij, die *weet* dat ze niet uit elkaar, noch uit een gemeenschappelijke bron voortspruiten; hij, die deze beide principes van elkaar weet te scheiden, stijgt op van de duisternis naar het licht om door zon en maan ontvangen en in het vaderland te worden binnengeleid. Daardoor staat volgens dit stelsel verstandelijk *inzicht* boven eender welk *geloof* en ligt het *heil* in een *kennen dat verlost*³⁾.

Honoratum liber unus [CSEL., XXV, I, 348 (I. Zycha), PL., 42, 65-92], Hippo 391-392; *De duabus animabus contra manichaeos liber unus* [CSEL., XXV, I, 51-80 (I. Zycha), PL., 42, 93-112], Hippo, 391-392; *Acta seu disputatio contra Fortunatum manichaeum* [CSEL., XXV, I, 83-112 (I. Zycha), PL., 42, 111-130], stenografisch verslag van het dispuut gehouden van 28 tot 29 Augustus 392; *Contra Adimantum Manichaei discipulum liber unus* [CSEL., XXV, I, 115-190 (I. Zycha), PL., 42, 129-172], Hippo, 393-396, over de tegenstellingen tussen Oud en Nieuw Verbond; *Contra epistolam Manichaei quam vocant fundamenti* [CSEL., XXV, I, 193-248 (I. Zycha), PL., 42, 173-206], Hippo, 397; *Contra Faustum manichaeum libri XXXIII* [CSEL., XXV, I, 249-797 (I. Zycha), PL., 42, 207-518], Hippo, 398; *De actis cum Felice manichaeo libri II* [CSEL., XXV, II, 801-852 (I. Zycha), PL., 42, 519-552], stenografisch verslag van het dispuut gehouden te Hippo op 7 en 12 December 398 (Vgl. A. CASAMASSA, O. E. S. A., art. *Agostino*, in *Enciclopedia Italiana*, I, 913-923, Milano-Roma, 1929. Volgens Schr. is de juiste lezing: *Honorio Augusto IV Cons. septimo Idus Decembris* in stede van: *Honorio Augusto VI Cons.*); *De natura boni liber unus* [CSEL., XXV, II, 853-889 (I. Zycha), PL., 42, 551-572], Hippo, 399; *Contra Secundinum manichaeum* [CSEL., XXV, II, 903-947 (I. Zycha), PL., 42, 577-602], Hippo, 399. Augustinus maakt verder nog melding van de Manichaeën in zijn werk *De haeresibus ad Quodvultdeum liber unus*, (PL., 42, 21-50).

³⁾ Vgl. C. SCHMIDT, *Neue Originalquellen des Manichäismus aus Aegypten*, Stuttgart, 1933; C. SCHMIDT und H. J. POLOTSKY, *Ein Mani-Fund in Aegypten*, Berlin, 1933; C. SCHMIDT, *Manichäische Handschriften der staatlichen Museen Berlin*, Band I: *Kephalaia*, Lieferungen 1-10, Stuttgart, 1935-1939. — Voor een samenvattende studie raadplege men F. Chr. BAUR, *Das manichäische Religions-system*, Tübingen, 1831; F. CUMONT, *Recherches sur le manichéisme*: I, *La cosmogonie manichéenne d'après Théodore bar Khôni*, Bruxelles, 1908; IDEM, II, *Extrait de la 123 homélie de Sévère d'Antioche*, Bruxelles, 1912; H. Ch. PUECH,

Dit dualistisch Gnosticisme, door de anti-sociale moraal van Mani in een mens-onwaardige vorm gegoten, moest in botsing komen met de fijnere stromingen van het Helleense denken. Onder de verschillende pogingen om dit radicaal dualisme te overschrijden staat, naast en buiten het Catholicisme, de stroming der Neo-Platonici. Plotinos' systeem — 'n dynamisch emanantisme dat geheel de realiteit laat voortvloeien uit het Ene in actueel voortdurend proces — vat de stof, bron van elke beperking en daardoor antipode van het Ene, als een niet-zijnde op. Zo tracht het Plotinisme het dualistisch probleem in monistische richting op te lossen.

Wanneer Augustinus met deze wereldbeschouwing kennis maakt ⁴⁾, breekt hij voor goed af met de verlichters-propagandisten van een heilsmythe, die hij in hun hoogste gezag, bisschop Faustus, op leugen had betrapt.

Ongetwijfeld heeft ook de heilsweg van het wijsgerig mysticisme een diepe indruk bij de neophiet nagelaten. Plotinos, die verheven geest uit het mysterieuze Egypte, voor wie zonde steeds schuld vrij gedacht geen enkel moreel aspect kon bevatten; 'n man, die in bijna waanwijze overmoed het aandurfde te schrijven: « Het is aan de goden om tot mij af te dalen, niet aan mij om tot hen op te klimmen », wist toch vol religieuze wijding zijn volgelingen een heilsweg voor te spiegelen, waarin de naar redding snakkende ziel haar zaligste rust en diepste bevrediging zou vinden. Hier ligt de weg naar het heil in het terugvoeren der ziel vanuit haar gewone vlucht buiten haarzelf tot de intense inwendige schouw van haar diepste wezen. Zij is als de danseres, die zich in rythmische kringloop rond de koormeester bewegend, naar gelieven of naar hem toekeren of zich van hem afwenden kan om haar gelaat naar de toeschouwers te richten. Zich afwenden van het Ene-goede betekent

Le manichéisme. Son fondateur, sa doctrine, Paris, 1949. — Zie voor een vergelijkende studie tussen Augustinus' kennis van het Manichaeïsme en de originele bronnen J. P. MAHER, O. S. A., *Saint Augustine's defense of the Hexameron against the Manicheans* (Diss. Doct. Theol. Pont. Gregorian University), z. p., [1946].

⁴⁾ Vgl. P. COURCELLE, *Recherches sur les Confessions de Saint Augustin*, Paris, 1950. Schr. legt de nadruk op de invloed van Ambrosius op Augustinus' bekering tot het catholicisme. Door Ambrosius heeft Augustinus Plotinos leren kennen. Theodorus, 'n Milanees wijsgeer, Neo-Platonist en christen, heeft Augustinus verder in het Plotinisme ingewijd, tot de neophiet kennis maakt met Simplicianus, de gewezen catechist van Ambrosius, die hem de brieven van S. Paulus leert kennen en hem aldus onmiddellijk tot het catholicisme voorbereidt.

voor haar wezensvermindering ; zich aan dat Ene-waardevolle vastkleven, deugdzaam en gelukzalig leven. De feitelijke vereniging met het Ene, in exstatische schouw waardoor het persoonlijk bewustzijn der ziel als in een afgrond verzinkt, dat is haar uiteindelijke thuisreis, eindterm van al haar rondzwerven, daarin berust het beleven van haar heil ⁵⁾).

Mani stelde de Gnose boven het geloof ; Plotinos zocht het heil in menselijke wijsheid ; de filosoof van Tagaste zag in het Geloof de weg naar het verstandelijk inzicht.

A priori zou het voor de hand liggen de eerste literaire vruchten van de Oud-Manichaeër op religieus gebied in de zin van een *Christelijke Gnose*, naar Alexandrijns type, te verklaren. Augustinus zou de leer der Kerk tegen de Gnose van Mani hebben uitgespeeld om de *Catholica* als de bewaarster van de *ware* Gnosis voor te stellen. Een vluchtig onderzoek van de tekst kan deze stelling zelfs enigszins staven ⁶⁾.

Op deze verlokkelijke hypothese, waarvan de beoordeling buiten het kader van ons onderwerp valt, wenssen we nu niet dieper in te gaan. Kennis of verstandelijk inzicht in het Openbaringsgegeven, dat het exclusieve voorrecht zou zijn van enkele uitverkoren geesten en daardoor een hogere, boven de gewone Geloofskennis uitstijgende wijsheid, *die in feite de mens verlost*, hebben we nergens bij onze auteur aangetroffen. Echter wèl enkele verwijderde analogieën, die in deze richting kunnen verklaard worden.

Aangaande Augustinus' opvatting over de verhouding tussen Geloof en rede lopen de meningen der vakkundigen uiteen. Wij zijn de mening toegedaan de zienswijze van de Kerkvader in grote lijnen als volgt te mogen schetsen. Het verduisterd geestesoog (*mens*) van ons verstand tast zoekend rond zonder inzicht te vinden, omdat het in de feitelijke toestand leeft van de gevallen mens. Het heeft de hulp van boven nodig. De juiste orde vereist dan ook dat het gezag de rede voorafgaat ⁷⁾. Wèl baant de rede zich met moeite

⁵⁾ Vgl. PLOTINOS, *Enneade*, VI, 9, in E. BRÉHIER, *Plotin, Ennéades*, VI, 2e partie, texte établi et traduit (Collection des Univ. de France, Assoc. G. Budé), Paris, 1938, blz. 171-188.

⁶⁾ Vgl. E. HENDRIKX, O. E. S. A., *Augustins Verhältnis zur Mystik* (Cassiciacum, Band I), Würzburg, 1936, blz. 99-110.

⁷⁾ *De mor. Eccl. cath. et de mor. manichaeorum*, I, 2, 3 (PL., 32, 1311-1312; anno 387/8): « Naturae quidem ordo ita se habet, ut cum aliquid discimus, rationem praecedat auctoritas. Nam infirma ratio videri potest, quae cum reddita

een weg naar God. Maar enkel de *auctoritas* opent voor de geest de geheimnisvolle diepten van de goddelijke Wijsheid en dàt door het *geloof*. Het Geloof wordt hier opgevat als een stevig aankleven door de menselijke geest aan de geopenbaarde Waarheid, waarvan de wetenschap of de kennis enkel in de schoot der *Catholica* verborgen ligt én als een overgave van de gehele mens aan de bovennatuurlijke Heilswaarde, als een zich-schenken aan Christus' goddelijke werking en inwerking. Zo berust de terugkeer van de ziel uit haar val op haar zondige schepselbeleving, waardoor ze in deemoed het licht der Waarheid uit Gods hand en op zijn gezag aanvaardt — niet meer in overmoed veroveren wil — én bovendien op een rotsvast Godsvertrouwen dat zich in liefde uit. Door deze Godsliefde die de Geest in ons stort, wordt ze door Christus en zijn Liefdegeest weer onafscheidbaar met de bron van haar Heil, haar hoogste goed, haar gelukkig leven, de Drieëne God verbonden ⁸⁾. Zo gezien

fuerit, *auctoritatem* postea, *per quam firmetur*, assumit. Sed quia caligantes hominum *mentes* consuetudine tenebrarum, quibus in *nocte peccatorum* vitiorumque *velantur*, perspicuitati sinceritatisque rationis aspectum idoneum intendere nequeunt; saluberrime comparatum est, ut in lucem veritatis aciem titubantem veluti ramis humanitatis opacata inducat auctoritas ».

⁸⁾ *Ibid.*, I, 7, 11 (PL., 32, 1315): « Confugiendum est igitur ad eorum praecepta, quos sapientes fuisse probabile est. Hactenus potuit ratio perducere. Versabatur namque, non veritate certior, sed consuetudine securior, in rebus *humanis*. At ubi *ad divina* perventum est, avertit sese: *intueri non potest, palpat, aestuat, inhiat amore*, reverberatur luce veritatis, et ad familiaritatem tenebrarum suarum, non electione, sed fatigatione convertitur. Quam hic formidandum est, quam tremendum, ne maiorem inde concipiat anima imbecillitatem, ubi quietem fessa conquirat. Ergo refugere in tenebrosa cupientibus *per dispensationem ineffabilis Sapientiae, nobis illa opacitas auctoritatis occurrat*, et mirabilibus rerum, vocibusque librorum veluti temperatioribus veritatis, umbrisque blandiatur ». — Vgl. *De ordine*, II, 9, 27 (CSEL., 63, 166; PL., 32, 1007-1008; anno 386): « bonorum *vita* facillime, non disputationum ambagibus, sed *mysteriorum auctoritate purgatur* ». — *In Ioan. Evang.*, XXIX, 7, 6 (PL., 35, 1630-1631; anno 418): « Intelligere vis? crede. ... Si non intellexisti, inquam, crede. Intellectus enim merces est fidei. Ergo noli quaerere intelligere ut credas, sed crede ut intelligas; quoniam nisi credideritis, non intelligetis... Quid est ergo credere in eum? *Credendo amare*, credendo *diligere*, credendo in eum ire, et eius membris incorporari. Ipsa est ergo fides quam de nobis exigit Deus: et non invenit quod exigit, nisi donaverit quod inveniat ». Vgl. hiermede *De mor. Eccl. cath. et de mor. man.*, I, 13, 22-23 (PL., 32, 1320-1321): « Si ergo quaeritur quid sit bene vivere, id est ad beatitudinem bene vivendo tendere, id erit profecto amare Virtutem, amare Sapientiam, amare Veritatem, et amare ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota mente; Virtutem quae inviolabilis et invicta est, Sapientiam cui stultitia non

omvat het Geloof de grote Katharsis : door zuivering van het hart verlichting van de geest ; zo wordt het Geloof vatbaar voor een verstandelijk uitdiepen ; zo is de augustijnse bespiegeling in feite een redelijk steeds verder doordringen van de Geloofsinhoud, van het rijke Openbaringsgegeven.

Deze christelijke wijsbegeerte — volgens de grote Afrikaan identiek met de ware Godsdienst, — bijbels in haar bron ofschoon in het oude raam der wijsgerige tijdstroming uitgespannen, is niet de in een ivoren toren opgesloten wijsheid der Stoa, niet een onder christelijke taalvorm fijn uitgesponnen wijsgerig mysticisme der Neo-Platonici, niet een tegenover het Gnostisch dualisme der Manichaeën uitgespeelde christelijke Gnose, maar een smaakvolle beleefde kennis — *sapida cognitio* — van onze christelijke wereldbeschouwing. Al is er in deze *Sapientia* geen plaats voor een onafhankelijk wijsgerig of theologisch systeem, toch is ze, voor zover we hier een uitdiepen vinden van het Openbaringsgegeven, een *theologie* — geen theosophie — van het Heil.

Deze theologische grondbouw, langzamerhand in steeds groeiende evolutie tot een vast geheel ontvouwd, vertoont al de hoofdlijnen van een theologie der Heilseconomie. Wèl is de ontwerper in de uitbouw van deze Heilsleer het plan nog niet volkomen meester. Vandaar dat hij de *Sapientia*-leer als *zedelijke norm* in de christelijke Heilsorde zo sterk beklemtoont. Oerbron van alle menselijke wijsheid is het Woord, Gods eeuwige Wijsheid ; de Menswording het onder ons wonen van de vleesgeworden Wijsheid Gods. De Christus, bij voorkeur als *Leraar* en *Meester* gezien, neemt ons

succedit, Veritatem quae converti atque aliter quam semper est esse habere non novit. Per hanc enim cernitur Pater;... Huic haeremus per sanctificationem. Sanctificati enim *plena et integra charitate* flagramus, *qua sola efficitur* ut a Deo non avertamur, *eique* potius quam huic mundo conformemur... *Fit ergo per charitatem* ut conformemur Deo, et *ex eo conformati* atque *configurati*, et circumcisi ab hoc mundo, non confundamur cum iis quae nobis debent esse subiecta. *Fit autem hoc per Spiritum sanctum...* ». — *Ibidem*, I, 14, 24 (PL., 32, 1321-1322): « Deum ergo diligere debemus trinam quamdam unitatem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, quod nihil aliud dicam esse, nisi idipsum esse... Non arbitror cum de moribus et vita fit quaestio, amplius esse requirendum, quod sit hominis summum bonum, quo referenda sunt omnia. Id enim esse patuit, et *ratione* quantum valui-mus, et ea quae nostrae rationi antecellit *auctoritate divina*, nihil aliud quam ipsum Deum. Nam quid erit aliud *optimum hominis*, nisi cui inhaerere est beatissimum ? Id autem est *solus Deus*, cui *haerere* certe non valemus, nisi *dilectione, amore, charitate* ».

vlees aan dat Hij komt verlossen, om ons een *toonbeeld* van moreel waardevol leven te schetsen. Zo gezien is het menselijk leven hier op aarde van de goddelijke Wijsheid in zijn geheel niets mèèr dan een *disciplina morum* ⁹⁾. De Menswording wordt dus van moreel standpunt uit letterlijk benuttigd. Ziedaar de leidende idee die de eerste werken uit deze periode zo typisch kenschetst.

Dit moreel exemplarisme komt ook het duidelijkst in de Menswording tot uiting. Immers door haar kan in de scherpste trekken worden getekend, hoe diep God zich vernedert in het aannemen van ons vlees en juist daardoor iedere menselijke hoogmoed beschaamt. De trots van de mens bracht de val en de val de misvorming; de nederige afdaling van de hoogste Godheid wijst de weg aan en is toonbeeld van onze hervorming. Een idee die diep wortelt in Augustinus' psychologische zonde-ervaring en hem nooit meer zal loslaten ¹⁰⁾.

Wij staan hier nog bij de wieg van zijn theologisch denken. De bron van ons Heil wordt verschoven naar de Godheid van de vleesgeworden Wijsheid om er *uitsluitend* in te berusten. Zo vervalt minstens voor een groot gedeelte, zo niet helemaal, het Middelaarsambt van Christus tot een zuivere theophanie ¹¹⁾, terwijl de objecti-

⁹⁾ *Epist.*, XI, 4 (CSEL., 34, 1, 28; PL., 33, 76; anno 389): « Demonstranda igitur prius erat quaedam norma et regula disciplinae; quod factum est per illam suscepti hominis dispensationem quae proprie Filio tribuenda est ». — *De vera rel.*, 16, 32 (PL., 34, 135; anno 388-391): « Tota itaque vita eius in terris, per hominem quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit ». Vgl. *De div. quaest.*, LXXXIII, quaestio 25 (PL., 40, 17; anno 388-396) en *De lib. arb.*, III, 10 (PL., 32, 1286; anno 387/8-395).

¹⁰⁾ Vgl. *De vera rel.*, 55, 110 (PL., 34, 170; anno 388-391): « Nam id ipsum actum est temporali dispensatione ad salutem nostram, ut naturam humanam ipsa Dei virtus, et Dei Sapientia incommutabilis, et consubstantialis Patri et coaeterna, suscipere dignaretur, per quam nos doceret id esse homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali et rationali colendum est ». — *De div. quaest.*, LXXXIII, quaestio 36, 2 (PL., 40, 26; anno 387/8-395): « Hic praestantissimum et unicum exemplum Dominici hominis proponendum est ». — *De civ. Dei*, X, 29 (CSEL., 40, 1, 496; PL., 41, 308; anno 413-427): « O si cognovisses Dei gratiam per Iesum Christum Dominum nostrum, ipsamque eius incarnationem, qua hominis animam corpusque suscepit, summum esse exemplum gratiae videri potuisses ».

¹¹⁾ *De div. quaest.*, LXXXIII, quaestiones 11 et 43 (PL., 40, 14 et 28; anno 387/8-395): « Sapientia ergo et Virtus Dei, qui dicitur unigenitus Filius, homine suscepto liberationem hominis indicavit. — Quia venit, ut exemplum vivendi demonstraret hominibus; iste, ut donum ipsum, quo bene vivendo pervenitur, significaret, apparuit ».

viteit der Verlossing op onvoldoende wijze wordt belicht. Tenslotte komt alles hier op neer : de Wijsheid, door de mens nagestreefd om zijn geluksdrang te bevredigen, is onder ons in ons sterfelijk vlees *verschenen* ; Zij komt onze bevrijding *aankondigen* (redt dus nog niet effectief), ons door haar *voorbeeld* de weg naar het Heil openen.

De pasgewijde priester heeft dit tekort aan objectiviteit en efficaciteit in zijn Heilsleer aangevoeld. Dat verklaart de draagwijdte van zijn smeekbrief aan bisschop Valerius van Hippo. Augustinus richt aan zijn bisschop het dringend verzoek om door intensere studie der Heilige Schrift zijn theologische kennis te verrijken en te verdiepen om zich op geschikte wijze tot het ambt van zielzorger voor te bereiden ¹²⁾. De vrucht van deze studie is in zijn latere werken degelijk waar te nemen. De zielzorger gaat de Heilswaarde van de Verlossing dieper doordringen, inniger beleven en breder uitwerken.

1. De theologie van de God-menselijke ruil.

Vijftien jaar geleden kroonde Proconsul Vindicianus te Karthago een jonge rhetor met de nobelprijs in poësie ; nu, op het einde van het jaar 395, legt de primaat van Numidië, Megalius, bisschop van Calama, te Hippo-Regius een jonge priester de handen op. Aurelius Augustinus wordt tegen het kerkelijk gebruik in bisschop-coadjutor ¹³⁾. De lange weg die deze man heeft afgelegd in de Heilsorde der genade drukt zijn levensstempel op de inhoud, de techniek en de ontwikkeling van zijn leer. Zijn genade-beleving staat niet los van zijn theologie. De Heilsleer van Hippo's bisschop ontvouwt zich — voornamelijk omstreeks de jaren 400-415 — in opgaande ontwikkeling en diepgaander beschouwing. Het wordt een theologie van de God-menselijke ruil.

* * *

Is Christus als Woord Gods de bron van ons Heil, toch heeft Hij ons in feite het Heil gebracht door ons sterfelijk vlees aan te

¹²⁾ *Epist.*, XXI (CSEL., 34, 49-54; anno 391 aliquanto ante Pascha).

¹³⁾ Vgl. POSSIDIUS, *Vita Sancti Aurelii Augustini Hippon. episc.*, VIII (PL., 32, 39-40). — G. MORIN, *Date de l'ordination épiscopale de saint Augustin*, in *RBén.*, t. 40, 1928, blz. 366-367.

nemen. Zijn Menswording is niet enkel een geschiedkundig feit dat buiten en los van ons leven staat. Ze is laatste grond en diepste oorzaak van onze God-wording, omdat door haar de sterfelijke, gevallen en van God losgerukte mens opnieuw *deelachtig* wordt aan het goddelijk leven.

Gewillig nam Hij de knechtsgestalte aan waarin Hij ons met Zichzelf bekleedde. Hij die het niet boven zijn waardigheid vond ons in Hem op te nemen, vindt het evenmin onwaardig ons in Hem om te vormen. Immers dit is de wonderbare *ruil* en het voltrekken van de goddelijke ruilhandel. Door deze hemelse koopman heeft hier op aarde een omzetting plaats van aardse en hemelse dingen. Hij komt onze smadelijke beledigingen opkopen om ons eretitsels in ruil te schenken. Hij komt in dit tranendal ons leed putten en ons het Heil brengen. Hij die het leven is, komt onze dood ondergaan om ons het leven te geven ¹⁴⁾.

We vinden hier reeds de grote lijnen van de physico-mystieke theorie der Verlossing. Het feit der Menswording van Gods Zoon brengt aan het ganse menselijk geslacht reeds in beginsel de Verlossing en de vergoddelijking. Immers God werd mens om de mens te vergoddelijken. Door het feit dat één lid van ons geslacht, Christus als mens, door de goddelijke persoon van het Verbum wordt opgenomen in persoonlijke eenheid, wordt tevens in Hem het ganse geslacht vergoddelijkt. Augustinus drukt deze leer hier uit in omgekeerde orde. Het aannemen van de knechtsgestalte — van ons vlees — door de Zoon Gods, lijft door een wonderbare ruil het ganse geslacht bij Hem in. Zijn « *assumere* » van onze natuur wordt tevens een *assumere nos in se* : een opnemen en een omvormen van ons geslacht in de Enige Zoon Gods. Juist door en op grond van deze inlijving in Christus kan tussen God en mens opnieuw een uitwisseling van bovennatuurlijke *waarden* plaats grijpen. En het Heil dat deze ruil in onze orde binnenvoert, wordt reeds verbonden met de *zoendood* van de Verlosser.

Het leven dat Christus ons schenkt is vooral een terugwinnen

¹⁴⁾ *En. in ps.*, 30, II, 3 (PL., 36, 230-231; anno 396): « Quia dignatus est *assumere formam servi, et in ea nos vestire se*; qui non est *dedignatus assumere nos in se*, non est *dedignatus transfigurare nos in se*, et loqui verbis nostris, ut et nos loqueremur verbis ipsius. Haec enim mira *commutatio facta est et divina sunt peracta commercia*, mutatio rerum celebrata in hoc mundi a negotiatore coelesti: venit accipere contumelias, dare honores; venit haurire dolorem, dare salutem; venit subire mortem, dare vitam ».

van de door de erfzonde verloren onsterfelijkheid. Op zijn hoog-verheven Heilige Mensheid berust de hoop op de verrijzenis van ons sterfelijk vlees. Uit onszelf hebben we immers het leven niet. Alleen de Vader bezit in zich het volle leven. Leven dat vanuit zijn vruchtbare schoot, de eeuwige levensbron, overstroomt in zijn Enige Zoon, die evenals de Vader leven *is*, niet aan het leven deelneemt. Aan dat leven van de Godszoon worden wij deelachtig. Uit ons ontving de Zoon Gods datgene, waardoor Hij mensenzoon is; uit ons ontleende het Leven de dood. Wat min is, de knechts-gestalte namelijk, heeft Hij van ons ontvangen; wat mèèr is, het goddelijk leven, heeft Hij ons geschonken. Hij die uit Zichzelf niet kon sterven, laat ons, die uit onszelf niet kunnen leven, leven van zij eigen leven ¹⁵).

Deze God-menselijke ruil — in de Godmens op wederzijdse participatie gesteund — is zo verheven, dat hierin de grondslag ligt van onze *Godsgelijkenis* en ons deelhebben in het goddelijk Zoon-schap.

De knechtsgestalte maakt de Godszoon aan ons gelijk. In ruil daarvoor *omvormt* Hij ons tot de godsgelijkenis. De enige Godszoon, mensenzoon geworden, maakt vele mensenkinderen tot *zonen Gods* ¹⁶).

¹⁵) *Sermo* 124, IV, 4 (PL., 38, 688; vóór 410): « Praestitit ergo Dominus Iesus Christus *per carnem suam carni nostrae spem*. Suscepit enim quod novaramus in hac terra, quod hic abundabat, nasci et mori. *Nasci et mori*, hic abundabat: *resurgere et in aeternum vivere*, non hic erat. *Invenit* hic viles *merces terrestres*, attulit peregrinas *coelestes* ». — *En. in ps.*, 44, 21 (PL., 36, 507): « Qui enim participes eius? Filii hominum: quoniam et ipse Filius hominis *particeps* factus est *mortalitatis illorum*, ut *faceret eos participes immortalitatis suae* ». — *Sermo* 127, VI, 9 (PL., 38, 710; anno 410-420): « Talis ergo ad nos venit, Filius Dei filius hominis, faciens et factus, creator et creatus; creator matris, creatus ex matre: talis ad nos venit... Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso: non participando, sed in semetipso. Nos enim non habemus vitam in nobis ipsis, sed in Deo nostro. Ille autem Pater vitam in semetipso habet: et talem genuit Filium, qui haberet vitam in semetipso; non fieret vitae particeps, sed *ipse vita esset*, cuius nos *vitae participes essemus*: plane ut haberet vitam in semetipso, et esset ipse vita. Ut autem *fieret filius hominis*, a nobis *accepit*. Filius Dei in semetipso; filius hominis ut esset, a nobis accepit. *De suo Filius Dei, de nostro filius hominis*. Quod minus est, a nobis accepit: quod *plius est*, nobis *dedit*... Ergo quod est mortuus, *de nostro* mortuus est: quod *vivimus*, *de ipsius* vivimus. Nec ille potuit mori de suo, nec vivere de nostro ».

¹⁶) *Sermo* 194, 3 (PL., 38, 1016; Kerstmis, 411-412): « in forma servi factus *similis nobis*, *reformat nos ad similitudinem Dei*; et factus filius hominis unicus

Met dit thema is Augustinus' gewone predicatie als het ware doorweven. Gaat het hier nu wel over een *werkelijke* ruil, een ontologische theosis? Hier is mèèr dan woord- en klankenspel, mèèr dan rhetorische antithese, hier schuilt onder de fraaie vorm de beleefde werkelijkheid van het genadeleven. Deze bewering is geen apriorisme omdat ze stevig gegrond is op de leer uit andere gelijktijdige werken. Hetzelfde waardevolle thema, dat we voor het eerst bij Ireneus¹⁷⁾ aantreffen, keert inderdaad in strakkere lijnen terug in de theologische werken uit deze periode. In het vierde boek van *De Trinitate* wordt uiteengezet wat de Griekse Vaders *Harmonia Salutis* — de wonderbare ordening der Heilseconomie — plegen te noemen. Een fijne nuancering van het Oud-participatieprincipe maakt het Augustinus mogelijk rechtvaardigmaking, Verlossing en vergoddelijking van de gevallen mens aan het Heilsfeit der Menswording te koppelen.

God, zegt Augustinus, wordt een rechtvaardig mens om daardoor de ongerechte zondaar uit zijn val op te richten. De Zoon Gods verbindt zich met ons geslacht door de *gelijkenis* zijner Mensheid en neemt daardoor de ongelijkheid van onze boosheid weg. Deelachtig geworden aan de mens in zijn sterfelijkheid, laat Hij de mens deelhebben in zijn Godheid¹⁸⁾.

Door deze wonderbare ruilhandel tussen God en de mensen wordt het goddelijk Woord echter niet neergehaald tot op het niveau van onze kleinmenselijkheid. God wordt in niets kleiner. De vernietiging tot de knechtsgestalte door de Menswording bewerkt, laat

Filius Dei, multos filios hominum facit filios Dei ». — En. in ps., 52, 6 (PL., 36, 616): « Hoc enim facit Deus, ex filiis hominum facit filios Dei: quia ex Filio Dei fecit filium hominis. Videte quae sit illa participatio: promissa est nobis participatio divinitatis; mentitur qui promisit, si non est prior factus particeps mortalitatis. Filius enim Dei mortalis effectus est, ut mortalis homo fiat particeps divinitatis ».

¹⁷⁾ De genade-mededeling van het goddelijk leven door Christus' Mensheid vinden we bij IRENEUS uitdrukkelijk vermeld in zijn leer over de Herhoofding (recapitulatio) o. a. *Adv. Haer.*, III, 18, 1 (PG., 7, 932) met het thema van de God-menselijke ruil verbonden, *Adv. Haer.*, III, 19, 1 (PG., 7, 939 vv.). Van deze systematisatie vinden we enkele elementen terug in de Afrikaanse traditie bij TERTULLIANUS, *De baptismo*, 11 (CSEL., 20, 210 (G. Wissowa); PL., 1, 1212).

¹⁸⁾ *De Trin.*, IV, 2, 4 (PL., 42, 889; anno 399-419): « Adiungens ergo nobis similitudinem humanitatis suae, abstulit dissimilitudinem iniquitatis nostrae: et factus particeps mortalitatis nostrae, fecit nos particeps divinitatis suae... Hanc enim coaptationem, sicut mihi nunc occurrit, dicere volui, quam Graeci ἀρμοσίαν vocant ». — Vgl. *In Ioan. Evang. tract.*, 12, 3, 8 (PL., 35, 1488; 1 April 418).

de Godheid van de mensenzoon volkomen intact. Maar het menselijke dat verruild wordt, wint integendeel, omdat het opgenomen is door het goddelijke. Zo maakt de God-menselijke ruilhandel der Menswording de mens zelf *beter* en *verhevener*. In de Godmens krijgt de mens door deelname aan de goddelijke natuur weer levenscontact met het inwendige leven van de Drieëne God ¹⁹⁾.

Augustinus' Heilsleer heeft zich geleidelijk van een uitgesproken *moreel exemplarisme* tot een in het oog springend *realisme* omgewerkt. Een merkwaardige reliëfverschuiving treffen we inderdaad tussen beide periodes. Toch dient men de gevolgtrekkingen naar hun juiste verhouding te beoordelen. De elementen, die we in het eerste stadium aantreffen en onder een moreel exemplarisme hebben samengevat, worden niet ineens opgeruimd, doch gaan, met de nieuwe aspecten van de leer verbonden, in het geheel van het augustinisme ingrijpen. Zo blijft Christus op het kruis nog steeds de *Leraar* en wordt het kruis gezien als zijn leraarsstoel — *cathedra docentis*. Of scherper nog, in de allegorische lijn der Alexandrijnen en aan Origines ontleend, noemt Augustinus het kruis de muizeval en de stervende Meester het lokaas van de duivel. En ondanks dat alles wordt het realisme van Christus' zoendood en verlossende inwerking herhaaldelijk ingescherpt. Moreel exemplarisme, moralisme, symboliek en allegorische Schriftverklaring zijn geen contradictoria. Ze staan nooit in oppositie met het realisme der augustijnse leer. Beiden samen behoren tot de typerende kentekens van dezelfde leraar. In de uitersten vindt Augustinus steeds zichzelf terug. Daarom is hij het type van de geniale denker met evenwichtig geordende psyche. Zo krijgt zijn exemplarisme in zekere zin reële draagkracht en wordt door deze vergeestelijking het realisme voor verstoffelijking gevrijwaard.

¹⁹⁾ *Epist.*, 140, 4, 10 (CSEL., 34, III, 161-162; PL., 33, 541-542; anno 412): « Et ab hac generatione gratiae discernitur ille filius, qui cum esset Filius Dei, venit ut fieret filius hominis, donaretque nobis qui eramus filii hominis [PL.: hominum], filios dei fieri.... Nos quoque per eius gratiam facti sumus quod non eramus, id est filii Dei: sed tamen aliquid eramus, et hoc ipsum aliquid multo inferius, hoc est filii hominum. Descendit ergo ille ut nos ascenderemus, et *manens* in natura sua factus est *particeps* naturae nostrae, ut nos *manentes* in natura nostra *efficeremur* *participes* naturae ipsius. Non tamen sic: nam illum naturae nostrae participatio non fecit deteriorem; nos autem facit naturae illius participatio meliores ». — Vgl. *De civ. Dei*, XXI, 15 (CSEL., 40, 11, 545; PL., 41, 729; nā 413); *ibidem*, IX, 15 (CSEL., 40, I, 430; PL., 41, 269).

Vooral het gebruik der participatieleer is belangrijk. Augustinus' Heilsleer gaat hierdoor op de physico-mystieke theorie van zijn Griekse voorgangers terug en bewaart aldus voor de Westerse theologie een der rijkste elementen uit de Heilseconomie der Aziatische traditie. Maar hij is niet enkel een getrouw en betrouwbaar doorgever van een traditioneel thema, hij bewerkt zonder te misvormen, hij vult aan zonder te verminken, hij vervolledigt en synthetiseert. Deze nieuwe accentverschuiving in zijn soteriologie hopen we in een volgend artikel uit te werken.

Evodius BRAEM, O. E. S. A.

(Wordt vervolgd).

SUMMARIUM

In praesenti articulo peculiare doctrinae S. Augustini de gratia sanctificante fundamentum exponitur. Primo tempore post conversionem suam, S. Doctor modo sat intellectualistico *oeconomiam salutis* concipit. Sub influxu neoplatonismi et speculationum de Verbo quaerit sapientiam, quam putat practice sufficere ad bene vivendum. Unde ex consequenti in Christo praesertim honorat doctorem et magistrum. In hoc ordine rerum incarnatio ex utilitate disciplinae moralis rationatur. Quae ratio exemplaris facilius obtinetur per incarnationem, per quam patet praesertim humilitas Dei. Quam ideam usque in finem cum praedilectione extollet Augustinus. Hoc tamen modo origo salutis est unice Christus-Verbum, et mediatio eius reducitur ad ordinem purae manifestationis; a. v. ex parte evacuatur, sicuti de coetero insufficienter valorizatur redemptio obiectiva. Postea vero, sub lumine studii scripturistici, plenius perspexit Augustinus munus Christi-hominis in salute; exinde doctrina eius de oeconomia fit theologia commercii. Si Christus, Verbum Dei, est evidentissime causa remota salutis, de facto tamen salutem adducit sumendo carnem mortalem, ut mortalis homo fiat particeps divinitatis. Hoc thema mutuae communicationis Augustinus ex professo proponit saltem inde ab anno 400, et progressive frequentius. Simul sedule notat quod Verbum per exinanitionem nihil de divinitate deperdit, cum homo per illam commutationem melioratur et exaltatur. Quod autem non tantum agitur de exercitio litterario antithetico sed de reali commercio ex contextu abunde inducitur.